

ČÁST V.

Spotřeba.

Způsoby spotřeby. Statky mohou býti buď spotřebovány neb zničeny. Zničení statků buď přírodními silami neb člověkem zmenšuje množství statků bez dosažení účelu, k němuž měly sloužiti (zkysání piva, mléka, prolezení látky, živelní zkáza; změnou mody a vkusu a pod.). Naproti tomu spotřeba odstraňuje sice také statek ze zásob, avšak účelně t. j. člověk buď použije statku nějakého k výrobě statku jiného proto, že pomocí statku použitého nově vzniklý statek neb udržení statku výše hodnotí než statek, jež výrobou ničí; neb použije statku k ukojení svých potřeb, poněvadž je výše hodnotí než zachování statku.

Zužití statku v prvném případě značí, že jsem ze statku učinil výrobní prostředek, kapitál; zužití statku v druhém případě jest vlastní spotřebou statku. Jen tento druhý způsob spotřeby budeme jmenovati spotřebou čili konsumcí. Na příkladech věc vynikne: uhlí mohu použiti (zničiti) k zatopení pod parním kotlem továrny, nebo k vyvinutí tepla ve svém pokoji; cukru mohu použiti ke konservování ovoce, neb k oslazení jídla; brambor mohu použiti k výrobě škrobu, k pálení líhu nebo k jídlu atd. V obou případech uhlí, cukr, brambory zmizí, avšak v prvném případě užije se jich k výrobě nějakého jiného statku, v druhém k ukojení osobní potřeby.

Dalším obmezením pojmu spotřeby jest, že týká se jen statků věcných, nikoli pracovních a služebních úkonů lidských, které sice se také spotřebují, ale obnovují se u člověka dle zákonů přírodních. Spotřeba statků zničením i ukojením

potřeb jest tedy zmenšením zásoby, avšak v prvém případě jest to hospodářská ztráta, v druhém splnění hospodářského účelu. Všecka výroba statků děje se totiž ke konečnému účelu osobního spotřebování, ať již jedním činem spotřebováním (požití jídla) nebo delším užíváním čili spotřebováním (šat, nábytek atd.).

Viděli jsme již, že výroba bude se řídit dle spotřeby, aby bylo vyvarováno co nejvíce tomu, by vyrobené statky nestaly se nespotebnými. Spotřeba pak bude se, pokud hospodářskou stránku pozorujeme, řídit dle oné části důchodů, které použití se chce k ukojení potřeb, ne k tvoření jmění, kapitálu peněžního. Čím větší bude tento souhrn důchodů, určených k opatření spotřebních statků, tím větší bude výroba. Také výroba však hledí, aby spotřebu zvýšila, t. j. aby důchod ke spotřebě určený rostl (zlepšením kvality, hledáním nových spotřebních statků, snížením cen a zahrnutím nových kruhů spotřebitelských, které by si zvykly na nové potřeby).

Tyto změny ve spotřebě nutno vyrovnávati výrobní činností. Nezdářil-li se to, dochází ke krisím výrobním nebo odbytovým, o nichž níže promluvíme.

Míra spotřeby u jednotlivců může býti různá dle intenzity potřeb. Dle toho, jak důchodu užíváme, dojdeme ke dvěma hranicím: prvá jest používání důchodu k opatření si věci snadno postradatelných a poměrně drahých, čili přepych, luxus, druhá usilovné tvoření jmění, spořivost, šetrnost.

Přepych bývá prohlašován za hospodářské zlo, spořivost za největší hospodářské dobro; prvý prý nepřináší přítomnému hospodaření prospěchu, ježto dělníci, kteří vyrábějí přepychové předměty, byli by zaměstnáni jinde, a na budoucnost přepychově žijící nemyslí. Spořivost naproti tomu tvoří nové kapitály, zabezpečuje budoucnost, dovedouc odolati uživačností v přítomnosti.

Tento způsob posuzování je potud nesprávný, že posuzuje zjevy složité jen s jednoho hlediska, hlediska budoucnosti.

Přepych je pojem relativní. Byly doby, kdy byl kapesní šátek, vlněný oděv, nošení bot v letě, koupelna, velocipéd a pod. přepychem. Dnes jsou to věci denní potřeby. To, čeho si na určitém kulturním a hospodářském stupni mohly dopřáti jen zámožné vrstvy, stává se tím, že tyto vrstvy způsobily prvou možnost výroby za drahé ceny, průběhem doby, když výrobní

technika pokročila a spotřební statek zlacinila, předmětem spotřeby širší a širší. Kdyby nebylo zde těch, kdož za drahé ceny byli ochotni koupiti velocipedy v jich počátcích jako předmět luxusní, nebyla by možná výroba a neviděli bychom dnes za ranních hodin dělníky, jak jedou do práce. A dnes totéž vidíme na př. při povlovném rozšiřování automobilové dopravy. Přepych má tedy význam jako hybná síla kulturního rozvoje. Bude zavržitelný, jestliže není úměrný s důchodem, takže pro ukojení potřeb přepychových odstavují se potřeby existenční, nebo žije se na dluh (opatří-li si automobil pro svoje zábavné jízdy někdo, jehož příjmy nestačí na normální život, postaví-li si někdo vilu, v níž stráví tři měsíce za drahý úrok z vynaloženého kapitálu a pak v městě devět měsíců musí bydleti ve dvou děrách, když to všechno vynaloží na šaty, skvosty a žije na dluh po restauracích a vyhledává, kde by se zadarmo najedl). Toto žití je nad prostředky, opičení se po bohatých. Zavržitelný bude přepych k účelům nemravným nebo nerozumným, poněvadž je to přímé ničení statků. Hospodářsky škodlivým bylo by takové rozšíření přepychu, jež by výrobu vedlo k jednostrannému obstarávání přepychových statků na úkor výroby statků hromadné potřeby a tím ke zvýšení jejich ceny a způsobení nouze ve vrstvách s menším důchodem.

Jinak tak zv. luxus, t. j. ukojování potřeb méně nutných za vysokou cenu, jest hospodářskou nutností a jeho odstranění by mělo nejenom nepříznivé důsledky co do kulturního rozvoje a zjemnění potřeb, nýbrž také nepřiměřené tvoření kapitálu. Jestliže uvážíme, že by se vrstvy s potřebami přepychovými vzdaly tohoto konsumu, pak budou o ušetřené částky rozmnožovali svoje jmění, kapitál poroste. Ale ti dělníci, kteří až dosud vyráběli luxusní předměty, budou bez zaměstnání a kapitál této výroby bude uvolněn pro výrobu statků hromadné potřeby. Mzdy nestoupnou, poněvadž výroba statků hromadné spotřeby, zvýšená o konsum těch, kdož dosud luxusní předměty spotřebovali, bude krýti také zvýšenou potřebu dělnictva z luxusní výroby. Jestliže však by klesly výrobky hromadné spotřeby na ceně, poněvadž by jich bylo vyrobeno mnoho, musí zanechatí někteří výrobci výroby, nastane nezaměstnanost, důchod kapitálový se zmenší, tvoření kapitálu se zpomalí. Bez krise nebylo by lze luxusní spotřebu odstraniti.

Spoření jest vždy vzdávání se spotřeby v přítomnosti a soukromohospodářské tvoření jmění, které slouží národohospodářsky jako kapitál. Zpravidla toto rozmnožení kapitálu nemá následků nepříznivých. Jen velmi rychlé rozmnožení kapitálu na obmezeném území může mít za následek snížení úrokové míry a tím podnícení výroby, nadvýrobu a krizi.

Vedle osobní spotřeby soukromé jest také spotřeba veřejná (veřejných korporací), která podnikána jest z odvozeného důchodu, nashromážděného daněmi a jinými nucenými dávkami, z nichž kryty jsou potřeby veřejné korporace buď nepřímo (platy úředníků, důstojníků, starání se o výživu vojáků, nemocných ve veřejných nemocnicích) nebo přímo tím, že se k všeobecnému užívání bez úplaty poskytují věci spotřební k užívání (knihovny, musea, parky, lázně, vydržované veřejnými korporacemi). Veřejné korporace, obzvláště stát, používá často svého sebraného důchodu k neproduktivním účelům, ke spotřebě, která nikdy nereprodukuje. Veřejné korporace svého důchodu však nikdy neužívají, aby spořením tvořily kapitály.

Organisace spotřeby čili použití důchodu k opatření věcí spotřebních a jich spotřebě jest representována domácností, v níž vydání se řídí buď pro jednotlivce nebo pro více osob. Domácností není výrobní společnost (na př. akciová společnost), ale společnost, sestoupivší se k společnému obstarávání spotřeby (na př. klášterníci) nebo výroby a spotřeby. Rozeznáváme soukromou a veřejnou domácnost, dle toho, zdali jest soukromohospodářsky nebo veřejnohospodářsky řízena; domácnost jedince, rodinnou, spolkovou (na př. kluby anglické) nebo ústavní (nemocnice, chudobince, pensionáty a pod.).

Účelem domácnosti jest správné rozdělení příjmu na opatření a spotřebu statků. Správným jest rozdělení, jestliže co nejvíce potřeb dojde co nejdokonalejšího ukojení. Z toho ovšem plyne, že dlužno při tom mysliti i na potřeby budoucí a rozdělití příjem tak, aby i tyto budoucí nákladnější potřeby byly kryty (spoření na činži, na šaty, na knihy pro děti a pod.). O hospodaření veřejném pojednává finanční věda a politika.

Ze soukromých domácností je nejdůležitější domácnost pro více osob, neboť domácnost jednotlivců jest řídká, stejně jako

spolková a domácnost ústavní jest sice důležitá, ale určena přece jen pro určité účely (nemocnice, sanatoria, pensionáty a pod.).⁹⁹⁾

Zpravidla sestává rodina z příbuzenstva, avšak v třídách méně zámožných také ze svobodných lidí cizích (noclehářů, podnájemníků, strážníků), což často vede k závadám bytovým a jest proto v poslední době pečlivěji sledováno.

Domácnost jest velmi důležitou složkou hospodářskou. Sledování jejího působení v rozdělení důchodu na jednotlivé potřeby jest velmi důležitá pro vysvětlení vzrůstu potřeb, pro stanovení naléhavosti jejich buď skutečné nebo sociální. Aby došlo se typických příkladů, musí býti ovšem pozorována řada domácností stejného asi důchodu a společenského postavení a různé druhy domácností srovnávány. Touto statistikou domácností zabýval se v polovici 19. století Belgičan Dupé-
tiaux (čti Dykpétió) a Francouz Le Play (čti L'Pléj) a uveřejnili výsledky svého šetření z veliké řady domácností dělnických.

Na základě tohoto materiálu a svého materiálu ze Saska sestavil Arnošt Engel r. 1857 tato data a odvodil z nich tento zákon: čím chudší jest rodina, tím větší část celkového vydání musí věnovati na opatření potravin a sice stoupá toto vydání v geometrické řadě s ubýváním blahobytu. Dle materiálu francouzského činí výdaj na potraviny při důchodu 1000 franků 64% (640 fr.), při důchodu 3000 franků 56% (1680 fr.), dle saského materiálu u rodiny dělnické 62%, u rodiny středostavovské 55%, u zámožné 50%. Vezmeme-li francouzská data, vidíme, že klesne-li příjem se 3 na 1, neklesne výdaj na potraviny se 16.8 na 5.6, nýbrž na 6.4. Tento zákon ovšem neplatí pro jednotlivou domácnost, nýbrž pro průměr řady domácností stejného druhu.

Pokud se týče nákladů na byt, prokázal 1868 Schwabe pravidlo, že „čím jest zámožnější rodina, tím větší sumu, ale menší procento celkového vydání používá na činži“.

V novější době byla konána rozsáhlá šetření veřejnými úřady i soukromníky, jež celkem tyto zákony potvrdila. Při tom konána ovšem další podrobná šetření, na př. o poměru mezi potravou živočišnou a rostlinnou (s přibývajícím důchodem klesá sice podíl, věnovaný na potraviny, ale stoupá ona jeho

⁹⁹⁾ V Německu dle šetření z r. 1905 bylo rodinných domácností 92% a žilo v nich 95.8% obyvatelů.

část, věnovaná na živočišnou stravu, a strava rostlinná se zjemňuje lepšími druhy mouky), o bytových poměrech v obsáhlých statistických pracích zjištěno, že vydání na byt poměrně k příjmu při jeho zvyšování klesá, ale jen do určité výše, pak opět stoupá (luxusní byty); kvoty výdajové na šaty, nápoje a jiné požitky stoupají s větším příjmem, ale jen do určité výše, pak jdou zpět; stále stoupají s větším příjmem částky, věnované účelům kulturním (výchově, zdraví a péči o budoucnost).⁹⁷⁾

Porušení rovnováhy mezi výrobou a spotřebou. Krise.

Normální chod hospodářský značil by, že výroba zařídí se dle spotřeby a poněvadž tato řídí se ve velkém celku dle výše důchodů, zařídí se výroba dle důchodů spotřebitelů. Je jisto, že vždycky bude mít výroba tuto snahu. Poněvadž však rozhoduje se o tom, co má být vyráběno a mnoho-li, předem, kdy nejsou přesně známy ani důchody, ani mnoho-li z těchto důchodů bude věnováno spotřebě, mnoho-li pak tvoření kapitálu, neví se, zdali nezmění se zvyky, náklonnosti, moda, neví se, jaké budou ceny předmětů jiné spotřeby (na př. zvýšení cen obilí sniží spotřebu jiných spotřebních statků a pod.) a jak budou působiti na ceny jiných výrobků, může výrobce jen pravděpodobně odhadnouti budoucí spotřebu. Tyto

⁹⁷⁾ Roku 1907 říšskoněmecký statistický úřad provedl vyšetřování v 852 rodinách s tímto výsledkem:

	po 1200 M	1200 až 1600	1600 až 2000	2000 až 2500	2500 až 3000	3000 až 4000	4000 až 5000	přes 5000
počet rodin	13	171	234	190	103	102	34	5
průměrný výdaj	1074	1437	1802	2213	2714	3386	4333	5886
Z toho v %;								
potraviny	54·2	54·6	51·—	48·1	42·7	38·1	32·8	30·3
byt	20·2	17·2	18·—	17·6	18·—	18·5	19·3	14·5
šatstvo	9·2	9·5	12·5	12·6	14·3	14·—	14·7	14·9
topivo a svítivo	6·2	4·8	4·5	3·9	4·—	3·6	3·1	3·1
ostatní (vycho- vání, vyučová- ní, veř. bezpeč- nost, péče o zdraví, osolní služby a pod.)	10·4	13·9	15·—	17·7	21·1	25·8	20·1	36·8

Na tyto poslední účely činí výdaje dle Engla v dělnické rodině 5%, ve středostavovské 10%, v zámožné 15%.

obtíže jsou tím těžší, čím závislejší je výroba na výrobcích jiných (na př. uhlí, železo na všech druzích průmyslu, stavebních atd.), jichž stav těžko lze přehlednout a čím více kapitálu stá- lého jest v podniku nebo průmyslovém odvětví investováno, jehož zúročení nutí k výrobě i za malých cen.

Právě proto, že závisí budoucí poptávka spotřebitelů na jejich budoucím důchodu a nabídka výrobců na odhadu těchto budoucích měřítek druhu a množství výrobků, na od- hadu budoucí konkurence nejen výrobků toho odboru, nýbrž také jiných statků, prožívá se v hospodářském procesu stálá změna cen, tím změna důchodů, změna spotřeby, ustavičného kolísání nahoru i dolů, ale také vyrovnávání nabídky a po- ptávky (obmezením výroby při klesání cen, obmezením spo- třeby při jejich stoupaní, klesání nebo stoupaní úrokové míry a pod.). Jestliže však toto vyrovnání nelze provést v jedné pe- riodě výrobní, táhne-li se déle a výrobky stávají se neprodej- nými i když cena klesne, čili odbyt vážne, podniky stávají se nevýnosnými, zastavuje se práce, propouštějí se dělníci, omezuje úvěr, zmenšuje se důchod příslušného odvětví, čímž přenáší se vážnutí odbytu na jiná odvětví.

Takovéto trvalejší, s dalekosáhlejšími účinky spojené poruchy mezi poptávkou a na- bídkou nazýváme krizí (z řeckého krisis = zvrát).

Krise může se dotýkati buď jednoho odvětví výro- bního nebo výdělečného (krise zemědělská, železářská, krise řemesla a pod.) anebo celého vzájemně souvislého hospo- dářského celku, čili krise všeobecná. I krise jednotlivého odvětví vyvolá obtíže v jiných s ní souvislých a bude záležití na tom, zdali ji překonají, aby nedošlo ke krizi všeobecné.

Zkoumáme-li důvod vzniku krise, můžeme mluvit o dvou druzích: výrobní či odbytové a peněžní a úvěrní krizi.

Peněžní krise vznikají téměř vždy následkem zne- hodnocení peněz buď zlehčováním mincí nebo vydáváním papí- rových peněz aneb změnou v hodnotě drahých kovů, sloužících za mincovní kov. Takováto krise musí býti všeobecná, poněvadž peníze jsou všeobecnou měrou hodnot a bývá znázorňována tak, jakoby byla míra a váha při stejném pojmenování zvět- šena nebo zmenšena, takže by na př. ten, kdo se zavázal za určitou cenu dodati 100 metrů, musil dodati za stejnou cenou

100 metrů nové míry, jež by se rovnaly 120 metrům starým. Ztráty a nezasloužené zisky by zde musily nastati. Jestliže by znehodnocení peněz zůstalo neměnlivým, odstraní se krise v tom momentu, až všechny nákupy a prodeje dle nové ceny peněz by byly provedeny. Ztráty a zisky by pak rovnaly se jen přesunutí jmění mezi různými hospodářstvími. Jestliže však cena peněz kolísá a je-li toto kolísání trvalé, pak nastupuje úplná nejistota v cenách věcí, v nákupní síle důchodů, nechť k podnikání a stálé dílčí krise v jednotlivých odvětvích, trpících pod změnou cen a zahraniční soutěží, takže nastává buď částečná neb všeobecná krise výrobní a odbytová.

Mimo tuto všeobecnou krisi peněžní může býti také krise dílčí, která spočívá v nedostatku peněz v určitém momentu. Když množství peněz se zmenší vývozem do ciziny nebo tím, že cedulová banka nesprávně provozuje svou diskontní a devisní politiku a není v určitém momentu peněz na splnění závazků. Počte zastavením platu postižených dlužníků a jejich konkursy rozšíří se dále na ty, s nimiž jsou v obchodním spojení.

Takováto peněžní krise je pravidelně ve spojení s krisí úvěrní, t. j. tomu, kdo má platit, se nezdaří úvěrní operací závazky své urovnati. Nastává tehda, jestliže úvěr jest přepnut, zakládáno-li mnoho podniků na úvěr, spekulováno v efektech, ve zboží a pod. a převzato mnoho úvěrních závazků, jež měly býti kryty z výtěžku výroby, ze zisku při prodeji efektů nebo zboží, a tyto výtěžky a zisky se nedostaví. Pravidelně hraje při tom roli „gründerství“ a bursovní spekulace. Takovou krisí byl vídeňský krach r. 1873.

Krise výrobní a odbytové nastávají buď z vnějšího, zřejmého podnětu, nebo z vnitřních, organizačních závad národohospodářských. Vnější příčiny mohou býti různé: politické převraty, války, náhlé změny obchodní politiky (zákazy vývozu, zvýšení neb snížení cel, změna obchodních cest, změny dopravních sazeb atd.), rozmnožení počtu konkurentů zlepšením dopravy (agrární krise let sedmdesátých zlepšením dopravy a konservačních metod mezi Evropou a Amerikou), zdokonalení výrobní techniky a metod výrobních (krise řemesla následkem strojové výroby a organizace domácího průmyslu), změna v poptávce následkem změny módy (krise přýmkářů, krise

perleťářů, když vyšly z módy perleťové knoflíčky a pod.). Tyto krise lze napřed pozorovati a příčiny jejich jasně určití.

Druhý druh krisí dostavuje se po plném rozšíření obchodového hospodářství a kapitalistického hospodářského zřízení bez zřejmé souvislosti s určitou nějakou příčinou. Zvláštností těchto krisí je, že jim předchází doba vzestupu, v níž odbyt výrobků roste, závody se rozšiřují, nové se zakládají, zaměstnanost je plná, všecek kapitál se investuje, ceny i mzdy stoupají. Po nějakém čase ustoupí tento vzestup náhlému poklesu, depresi, dostaví se krise, a to krise všeobecná.

O vysvětlení těchto krisí se jedná, poněvadž ony nemohou spočívatí ve vnějších příčinách, nýbrž ve vnitřních důvodech národohospodářské organisace, zřízení.

V tom směru tři theorie hleděly podati vysvětlení: theorie nadvýroby, theorie podkonsumce, theorie nesprávného rozdělení výrobních sil.

Theorie nadvýroby hledí vysvětliti tyto krise tím, že technický a hospodářsko-organisační pokrok postupuje rychleji než poptávka. Tím nevysvětluje všeobecnost krise. Když vyrábí, také konsumují a je nemožna všeobecná nadvýroba nad všeobecnou poptávku. Vysvětluje rozmnožení výrobků, ale ne jejich neprodejnost. Druhá theorie podspotřební vysvětluje krisí tím, že dělníci dostali malý podíl na výtěžku výrobním, tím malý důchod a jako velký hromadný spotřebitel nemohou vystoupit a spotřebu rozmnožit. Theorie ta věcně nesprávná, poněvadž předchází krisi doba vzestupu, kde právě mzdy stoupají a zaměstnanost je plná. Třetí theorie nesprávného rozdělení výrobních sil vidí důvod v bezplánovitosti systému volné soutěže, která vede k nestejnóměrnému starání se o potřeby, někde příliš, jinde nedostatečně vyrábějíc; mimo to kapitalisté jsou nuceni svoje velké důchody — nemohouce je spotřebovati — přeměnití na kapitál a rozmnožití konkurencí v naději, že zvítězí! Ani tato theorie v první části nevysvětluje všeobecnost krisí, jež by při depresi v zanedbávaných dříve odborech nenastala, naopak produkce sem by přešla. Také o kapitálu není správně, poněvadž právě v předchozím vzestupu je kapitál velmi hledán.

V novější době Lexis, Spiethof a jiní vykládají tyto krise takto: V době vzestupu výrobního nutno vyráběti výrobní prostředky (suroviny, stroje atd.), po nichž veliká poptávka. Do

nich se ukládá pohotový kapitál z úspor, staví se nové továrny, rozšiřují staré a čím více se tato přeměna na výrobní statky provádí a pohotové peněžní prostředky se vyčerpávají, tím stávají se tyto výrobní prostředky neprodajnějšími. Poněvadž ceny výrobků stoupají a důchody stejně rychle nerostou, nastává obmezení poptávky dosavadních odběratelů, k nimž však přistupuje zmenšená spotřební síla těch, jejichž důchod jest pevně vyměřen (úředníků, poživatelů renty) a při stoupajících cenách musí obmeziti poptávku. Nákupu schopná poptávka je v nepoměru k výrobní možnosti, tlačí ceny, obmezuje výrobu, nutí k propuštění dělníků, zmenšuje důchody a tím konsum. Tato theorie drží se přesně příčin, které plynou z obtíže přehlédnutí měnící se důchody, změnu potřeb, vzrůst obyvatelstva a změnu techniky a dle toho přizpůsobiti výrobu. — V novější době svazy podnikatelské a kartely silně obmezily krise.

